

РОЗВИТОК ПОНЯТІЙНИХ ПРИНЦИПІВ У НІМЕЦЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ XIX - ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ У ГАЛУЗІ ЕТНОПОЛІТИКИ

Важливість і значимість дослідження – національних меншин, пояснює увагу до них протягом XIX - початку XX століття з боку багатьох вчених Німеччини – істориків, філософів, юристів, етнологів та інших фахівців і практиків. В історичному минулому можна знайти достатню кількість прикладів, документів, декларацій, які враховували б намагання людства та тривалі спроби політиків знайти дефініцію, за якою можна було би приховати конфліктний характер відносин між етнічною меншістю, що завжди має звужений територіальний ареал, і більшістю, яка в силу об'єктивних державозберігаючих амбіцій намагається подолати етнокордони малих націй та зробити з полірайону моноетнічну територію з метою зміцнити свій політичний статус. Але нашим завданням буде на прикладі спадщини окремих німецьких науковців прослідкувати розвиток дефініційної категорії меншість-більшість, яка постійно теоретично доповнювалася і відповідно впливала на правовий стан національних меншин.

З середини XIX ст. у різних національних меншин, склалася достатньо сприятлива ситуація для захисту власної національної культури. Потрібно визнати, що після революції 1848-1849 рр. національні меншини отримали певні умови для розвитку етнокультури у вигляді правових гарантій з боку держави. Крім того, наслідком революційних років стало зростання національно-правової свідомості всіх європейських народів, що не могло не відбитися на правовій практиці. В Італії, Німеччині, Угорщині національна буржуазія та інтелігенція виходять за рамки вузьких територіальних кордонів. Те ж саме стало перманентним, аксіологічним завданням всіх народів, в тому числі і тих, що являли собою численну меншість. Від ідеї національного самозбереження у рамках іншоетнічного

державного об'єднання спостерігається перехід до думки про необхідність забезпечити своє національно-культурне майбутнє шляхом втілення в державно-правову практику механізму захисту меншості від більшості.

У цьому плані, німецька етнополітична думка представляє собою для науковців особливий інтерес з декількох причин. По-перше, на протязі своєї історії Німеччина довгий час являла собою, насамперед у політичному і в економічному плані гетерогенну територію. По-друге, Німеччина у своїй внутрішній політиці мала постійно враховувати існування різних національних меншин, як романського, так і слов'янського світів. По-третє, реальний процес централізації у Німеччині припав на часи розквіту філософської романтичної і просвітницької думки, а різномірний культурний ландшафт земель сприяв плюралізму соціально-політичних думок. Німеччина на протязі всієї своєї історії являла територію, крізь яку здійснювався науково-філософський та культурний обмін між Заходом та Сходом. Титульний німецький етнос має продуктивну, творчу здібність. Він засвоював не тільки цивілізаційні досягнення заходу, але також і духовні надбання найближчих слов'янських сусідів. Зараз, уже в об'єднаній Німеччині, населення якої насамперед через міграційні процеси неухильно інтернаціоналізується і поповнюється новими етнічними елементами, різні етноси, зберігши і розвинувши власну культурно-національну специфіку, збагачують єдину мультикультурну мозаїку ФРН. Тому національна німецька філософська школа тривалий час розвивалася в двох протилежних напрямках. До першого належали вчені, які своїми працями намагались довести, що німецька та слов'янська культура, а звідси, етноси "протилежні один до одного, як сонце та тінь"¹. У другому напрямку німецької соціально-політичної думки панували просвітництво, гуманізм, демократичний романтизм та об'єктивність, а історичний прогрес пов'язувався з рівністю всіх націй, у цьому випадку право займало домінуюче положення над політичною кон'юнктурністю. Теоретики пропонували захистити етнічні меншини шляхом створення спеціальних організаційно-правових форм, які мали інституціоналізувати концепцію забезпечення національній

меншині правоохоронного статусу у правовій системі титульної нації.

Широко відомий німецький суспільний діяч, суб'єктивний філософ-ідеаліст І.Г.Фіхте (1762-1814) підходив до поняття національних меншин з позицій природно-правової доктрини. Він прихильник концепції рівності людей, яка забезпечується за умови збереження паритету інтересів членів суспільства та відновідальності держави і особи одна перед одною. Тому не став випадковістю загальнотеоретичний погляд Фіхте про необхідність суспільства гарантувати свободу окремої людини, при умові гармонії з свободою більшості. Більшість, на думку філософа, має відчужувати насильство у формі індивідуальної волі. Організуючі та правові засади у суспільстві належать колективній волі, остання створюється на згоді розумної більшості. Фіхте підвергає сумніву примат організуючої моралі, або моральних законів; на його думку, основою суспільної стабільності має бути право, яке регулює всі галузі дій людства. Відомий німецький суспільний діяч у своїх наукових працях намагається пропагувати суспільні ідеї, у яких природно-правова доктрина вільної особи не має обмежуватися абсолютистським та поліцейським свавіллям. Суспільне благополуччя і стабільність може забезпечити лише більшість. Звідси коріння толерантності до представників любого етносу із "людського роду", які "мають право ходити по всій земній кулі"².

Проблема націй і правового забезпечення співіснування більшості та меншості не залишилися поза увагою відомого німецького мислителя Гегеля (1770-1831). Так, він підкреслює, що більшість, крім позитивної сторони, також таїть в собі загрозу правового обмеження індивідуумів і відповідно окремих суспільних частин. У плані збереження етносів, що не мають критичної чисельності, яка забезпечувала б титульність, у філософській парадигмі Гегеля про дихотомію більшості та меншості говориться, що всі, навіть малі величини: "... повинні особисто приймати участь у обговоренні та рішенні загальних державних проблем, тому що вони всі члени суспільства – це справа усіх і всі мають право здійснювати вплив на їх рішення своїм знанням і своєю волею"³. Але особа за Гегелем має

належати до певної, а у конкретно-історичному плані державної форми, яка виходить з однієї з чотирьох всесвітньо-історичних світів – германський, римський, грецький та східний. Саме у першому реалізується програма більшості “германський світ знає, що всі є вільними” на відміну від свободи однієї особи на сході, або свобод аристократичної меншості у Греції і Римі. Але Гегель не гіпертрофує вплив на суспільно-політичний рух Німеччини так званого “демократичного елемента”. Механізм реалізації, який би захищав інтерес та відстоював право меншості, Гегель бачить у втіленні у життя принципу представництва: “Якщо вводиться представництво, то це значить, що згода має даватися не безпосередньо всіма, а тільки уповноваженими на це особами, тому що окремі особи вже не приймають участь у якості нескінченної особи”⁴. Таким чином, Гегель намагався підійти до актуальної проблеми адекватності співвідношення інтересів різних соціальних та суспільних груп шляхом забезпечення їх суб’єктів у представницьких органах.

Не дивлячись на критику Гегелем ідеї забезпечення правової домінанти у суспільстві більшості, з причини того, що це гальмує розвиток меншості, філософ достатньо консервативний у питанні правового забезпечення збереження етнічної палітри Європи. Невипадково, що національна філософія на цьому історичному шляху отримала характер домінанти в політичній програмі німецького народу. Гегелівська філософська концепція світового прогресу включала в себе абсолютний дух, який постійно тяжіє до самоусвідомлення, і досягає досконалості лише в германо-романській цивілізації. Головні сходи в ієрархії народів займають німці, які є меншістю у загальному океані етносів, а слов’янство, наприклад, взагалі не було представлено на цьому пантеоні народів, бо вважалося неісторичною расою. Гегель вважав, що слов’яни не достатньо впливали на прогрес тому, що “складають щось середнє між європейським та азійським духом”⁵. Таким чином, за Гегелем, національно-культурний захист неісторичних, дрібних етносів, шляхом забезпечення їх правового статусу взагалі не може мати місця. Близьким до теорії Гегеля був Г.Карусс. Він у своєму філософському роздумі “Про нерівні здібності різних людських племен в справі

духовного розвитку”⁶ висловлювався про слов’янство, як про велику за кількістю спільноту, хаотичну, що не має етнічного потенціалу для власного політичного життя, а тому потребує постійної правової кореляції з боку більш організованих, але менших за чисельністю германців. Його твір служив меті обґрунтування величчя організованості німецького народу, його правових традицій над іншими. До поглядів вищезгаданих науковців-філософів наближався О.Коля. В записках, виданих ним після мандрівки по слов’янським районам, він писав: “Духовна перевага, значна моральність та правове забезпечення ... німців обумовлює їх панівний стан над безсилим латинським заходом та некультурним слов’янським сходом”⁷. Таким чином, консерватизм О.Коля був пов’язаний з теоретичним обґрунтуванням необхідності відстоювати політико-культурні інтереси титульної нації шляхом обмеження національно-культурних права недержавотворчих етносів і цим самим запобігати проявів можливого сепаратизму.

До фундаторів німецької ліберальної доктрини необхідно віднести Вільгельма Фон Гумбольта (1767-1835). Уважний аналіз його наукової спадщини дозволяє стверджувати, що він притримувався концепції створення громадянського суспільства шляхом проведення такої державотворчої політики, яка зменшувала б тиск держави на індивідуум і: “особисті відношення громадян у тих випадках, коли немає прямого порушення прав одного з громадян іншим громадянином”⁸. Загальна філософська позиція Гумбольта сформована на принципах диференціації. Вона складається із двох протилежних сторін одного суспільного організму. Наприклад, державним інститутам протидіють форми національного об’єднання – союзи, організації тощо. Або протилежність інтересам окремої людини складається з масштабності суспільних завдань, що стоять перед громадянином. При цьому людина, як складова частина суспільства, являє собою щось більше, масштабне, якщо порівнювати її з громадянином, який належить до масового політичного союзу у формі держави. Крім того, дослідник наполягає на необхідності створити такі умови, при яких кожний член суспільства мав би право приймати участь у створенні будь-якого громадського або політичного

товариства, об'єднання, союзу, при цьому держава мала би проявляти певну толерантність по волевиявленню особи. Імплементация цього принципу призвела би до визнання легітимності створення різноманітних національних товариств, в тому числі права етнічної меншості на фундацію своїх національно-культурних форм.

Вплив іншого німця Й.Г.Гердера на генезис правової думки, що лягла до фундаменту національно-державного будівництва і організаційно-правових форм з наступною їх інституціоналізацією, з огляду на категорію "національна меншина" взагалі важко переоцінити. Він не тільки прийняв пряму участь в створенні німецької школи філософів, але й на багато років наперед задав алгоритм теорії вивчення різних народів, довівши, що різні етноси є повноправним суб'єктом суспільно-політичного життя, історії та об'єктом наукового дослідження, суб'єктом внутрішнього і міжнародного права. Фундаментальний історизм Й.Г.Гердера, який посів в філософській теорії на багато років чільне місце, мав наступні принципи:

1) Визнання субстанціальності "організованої" історії, присутність в останній у якості головного елементу субстанції розуму, якому властива безкінечна сила надавати суспільству гармонію порядку, а, звідси, забезпечення гармонії регулятивними нормами, що є джерелом писемного права.

2) Цілісність історико-політичного процесу та його розумність, кінцевою метою світової історії виступає свідомість духу, його свобода, відповідно до цього – природна свобода кожного індивідуума.

3) Всі нації є складовими елементами або гілками загальнонародського дерева.[1]

Світогляд історіофілософа можна охарактеризувати скоріше, як релігійно-містичний догмат, де на першому плані стоїть індивідуальність, лідер. Становлення та майбутнє індивідуальності залежить від рівня опанування старих ідеалів-норм та спроможності привести їх до ідеалів раціональності та розумності. Й.Г.Гердер вважав, що для перспектив народів, в тому числі і слов'ян, важливим є політико-правовий генезис, останній забезпечує джерело духовності і, відповідно,

збереження етнічних меншин. В свою чергу він підкреслював, що романо-германські народи, внаслідок свого географічного розташування змогли, якщо порівнювати із слов'янством, першими засвоїти духовну спадщину античності. Іншими словами, для німців, можливість здійснити правову рецепцію від філософів давнини, сприяло не тільки практиці становленню політико-правових поглядів, але й безпосередньо стало джерелом цивілізаційної дихотомії, звідси за Гердером: "Слов'янські народи займають на землі більше місця, ніж в історії, однією із причин цього є те, що вони розташовувалися далеко від римлян⁹". Але Й.Г.Гердер не абсолютизував це ствердження. Виходячи з уявлення про цілісність історичного процесу, він висуває ідею про сукупність локальних та унікальних по-своєму культур, звідси висновок про духовність, як важливий елемент етнічної ідентифікації, але духовність не замкнута: "... і не заради калокагатії грецьких художників та мудреців, а заради гуманності і розуму, що охоплює в свій час всю земну кулю¹⁰". Таким чином, за Гердером, європейська цивілізація незалежно від рівня культури кожної етноодщини має сприяти існуванню палітри національних величин.

Німецький філософ вважав, що становлення державності або консолідація народів проходила на тлі загального організованого минулого, але завдячуючи духовності, культурним та правовим традиціям "локальної культури" при умові існування елементів міграції правової думки. Звідси, кожний регіональний етнос, навіть при його малій чисельності, має право вважати себе суб'єктом і творцем духовних традицій і політичного життя. Майбутній хід європейської історії підтвердив положення науковця про цінність культур малих етноодщин, коли законодавство у сфері національно-державного будівництва дозволило народам, які не мали власної державності на тлі своїх національних культур розвинути до соціально-політичних об'єднань, завдячуючи тим юридичним нормам, філософській генезис яких своїми коріннями уходить в спадщину німецького мислителя.

Відносну філософську новизну у розв'язанні дихотомного принципу існування більшості та меншості демонстрував професор філології з Базелю Ф.В.Ніцше (1844-1900).

Пропагуючи теорію права "безмежного індивідуалізму", якій у житті демонструє постійну "волю до влади", Ніцше розвив ідею аристократичної культури, що має на меті панування над загальною більшістю. Він критикує масове суспільство, яке не здатне, на думку Ніцше, забезпечити процвітання індивідуумів або групи індивідуумів. Філософ-ідеаліст не просто вбачав цілком природним існування права меншості, але вважав меншість рушійною силою прогресу¹¹. Слабким місцем теорії Ф.В.Ніцше була екстраполяція ідеї забезпечення особливого прав меншості на ідею аристократичної монокультури, яка мала зайняти привілейований стан над більшістю, де взагалі не має місця малим етнокультурам. Тому майже не можливо залишити поза увагою біологічний, або расовий критерій вибірковості Ф.В.Ніцше до різних народів, між яких лише окремі мають "енергію величі" та перспективи над "мільйонами, що перевелся"¹².

В той час, як на території імперії, що формувалася, бушували пристрасті між філософами просвітницького та романтичного напрямку, народився Г.Сллінек (1851-1911), в майбутньому відомий німецький філософ, правознавець, прибічник юридичного позитивізму. Він вніс значний внесок в розвиток теорії співіснування більшості та меншості, а його праці неодноразово перевидавалися, перекладалися на російську мову видавництвами Києва і Санкт-Петербурга¹³. З точки зору еволюції теорії національних меншин необхідно підкреслити особливо вагомий внесок науковця у постановку питання про політичні партії, як осередок етноправової культури. Г.Сллінек справедливо відмічає, що демократизація суспільства призвела до появи нового виду політичних об'єднань за національним принципом.

Науковець аргументовано обґрунтував існування диференціації суспільства не тільки за принципом "більшість – меншість", але відзначив субстанційний розподіл самої політичної меншості за соціальним, політичним, релігійним і, головне, етнічним ознакам. Не заперечуючи логіки створення політичної партії, яка має на меті захищати інтереси певної національної групи, Г.Сллінек підкреслює, що формування політичної програми лише на базі національних інтересів, в

кінцевому результаті може стати значною помилкою тому, що: "справжня партія повинна мати певну широку програму державної політики, що не можливо з точки зору інтересів певної національності"¹⁴. Майбутній розвиток історії Німеччини підтвердив що тезу правознавця, коли до влади у Німеччині прийшли націонал-фашисти, які законодавчо закріпили привілеї однієї нації над другими народами.

Проаналізувавши форми побудови мононаціональної держави, Г.Сллінек робить висновок про те, що національно-правові відносини жорстко залежать від рівня імплементації принципу збереження етнічних меншин і від бажання титульного етносу надати меншині право самостійно та суверенно вирішувати питання, які відносяться до її національної компетенції. Особливо цікавим в цьому плані є доклад Г.Сллінека, який він зробив перед слухачами "Юридичного товариства" у Відні. Науковець докладно зупиняється на генезисі питання про меншість, відмічає невідповідність існуючої теоретичної гіпертрофії значення більшості для суспільно-політичної практики: "що здається дієвим для абсолютно рівних, ніяким чином не може претендувати на застосування і до абсолютно нерівних"¹⁵, якими у нашому випадку є етнічні меншини або інші меншини. Історія неодноразово демонструвала помилковість рішень більшості, але людство приймає рішення базуючись на демократичній природно-правовій концепції рівності індивідуумів, звідси "ідея рішення більшостю голосів, що базується на уяві про загальну внутрішню єдність народу", а тому "само собою розуміється, не може існувати іншого способу рішення, як по кількості"¹⁶. Далі правознавець, розвиває думку про фактичну нерівність індивідуумів, що на практиці не дозволяє механічно дотримуватися принципу пріоритету більшості, і, відповідно, ставить під сумнів існуючу правову доктрину в цілому. Виходячи з того, що пряма екстраполяція тези про вирішальне значення "принципу більшості" на практику суспільних відносин призводить до тиранії одних над тими, що знаходяться в меншості, тому Г.Сллінек вважає доцільним створити таку правову основу в суспільстві, де: "Волі більшості був би побудований непорушний кордон в існуванні визнання прав

окремого індивідуума. За індивідуумом і, через це, за меншістю повинно бути визнано право протесту проти всіх спроб більшості вторгнутися в область, що їм відведена. Методи, які пропонуються для здійснення цього права, заключаються у захисті меншості і окремих індивідуумів шляхом обмеження парламенту або уряду¹⁷. Більш того, окремі теоретичні положення, що були висловлені Г.Єллінеком носили перспективне значення і отримали практичну реалізацію лише в середині ХХ ст. у такому документі ООН як "Загальна декларація прав людини", де були задекларовані принципи поваги до гідності кожної особи. На нашу думку, наведений вище правничий алгоритм сучасного правового постулату ми можемо знайти у Г.Єллінека, який ще на початку минулого століття писав: "право меншості по об'єму дорівнює праву особистості. Існування визначних законом прав окремої особи служить непереборною перешкодою волі більшості. ... форми охорони меншості: незалежний суд, установи адміністративної юрисдикції, централізація управління, розвиток місцевої автономії, введення представництва від меншості"¹⁸. Таким чином, на відміну від попередніх ліберальних ідеологів, які просто у своїх виступах говорили про існування проблеми захисту інтересів національних меншин, Г.Єллінек пише про необхідність модернізувати норми існуючого права з метою законодавчо закріпити право меншості і захистити їх саме парламентським шляхом.

Оцінюючи перспективи політичної меншості у майбутньому, Г.Єллінек прогнозує зростання її політичного статусу у соціальному житті, і тут вважаємо цікавою думку філософа-правознавця про ідею "загальнолюдської цивілізації" та руйнівної сили для цивілізації - всевладдя пануючої більшості, яка в історії неодноразово демонструвала аполітичність, приступну злагоду і відверту махрову реакційність по відношенню до ідей, що проголошувалися прогресивною меншістю. Шлях виходу з кризової ситуації, вважає Г.Єллінек, можливий лише при широкій демократизації суспільних інститутів, і тоді: "суспільство у кінцевому підсумку знайде і здійснить те, що лише одне здатне врятувати його від

повного розумового і морального спустошення, від занепаду і застою - визнання права меншості"¹⁹.

Підводячи підсумок науковій спадщині видатного німецького правознавця, ми не тільки говоримо про його внесок у формування теорії значимості меншості при пріоритеті більшості, а відзначаємо внесок Г.Єллінека у сучасну політико-правову концепцію збереження малих народів, яка полягає в тому, що рух за розширення правової бази етноменшин не може не спиратися на національне, по-перше, тому що воно покликано відстояти традиційні культурні цінності етносу, а по-друге, тому що майбутня цивілізаційна цілісність лише тоді буде життєва і стійка як система, коли її внутрішня структура буде складною, різноманітною та забезпечена правовою підтримкою.

Хронологічні рамки – це період творчої діяльності відомих німецьких філософів ХІХ – початку ХХ ст. – були обрані і розглянуті нами не випадково. Саме у цей перехідний період спостерігається діалектика взаємозв'язку і драматичної протидії ідей філософії просвітництва і романтизму, які в умовах науково-промислової революції призвели до формування поняття особливості статусу кожного окремого індивідуума. У цей час були зроблені наукові спроби аргументувати необхідність забезпечення правового положення етноменшин у поліетнічних державах, з метою налагодження мирного співіснування у мультинаціональних державах і відповідну поступовість суспільного прогресу на засадах зваженої поваги до принципів та переконань меншості. Фактично, у суспільній філософії спостерігається перехід від загальних понять, що безумовно справило враження на правову практику, до традицій аксіології всіх без винятку соціальних величин.

1. Schmid H.F., Trautmann R. Wesen und Aufgaben der deutschen Slavistik. Ein Programm. – Leipzig, 1927. – S.65.
2. Fichte. Grundlage des Naturrechts. – Jena und Leipzig, 1797. – Teil II. – S.43.
3. Гегель Г.В. Ф. Философия права. – М., 1990. – С. 346.
4. Там само. – С. 348.

5. Hebel's Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, herausgegeben von D.Ed. Gans. – Berlin, 1837. – 360 s.
6. Caruss G.G. Ueber ungleiche. Befähigung der verschiedenen Menschheitsstämme für höhere geistige Entwicklung. – Leipzig, 1849. – S. 80.
7. Kohl O. Reise in Steiermark und im Bairischen Hocklande. – Dresden und Leipzig. 1842. – S. 37.
8. Гумбольдт В.Ф. Опыт установления пределов человеческой деятельности. – С.-Пб., 1908. – С.34.
9. Herder. Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit. – Berlin, 1954. – Bd.5. – S. 528.
10. Herder I.G. Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. – Riga und Leipzig, 1791. – S.320
11. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. Перевод с нем. А.В. Михайлова. – М.: Наука, 1977. – С. 603.
12. Ницше Ф. Сочинения. В 2-х томах. – М., 1990.
13. Хюбнер Курт. Наши от забвения к возрождению. – М. :Канон ОИ "Реабилитация", 2001. – С. 224-225.
14. Еллинек Г. Права меньшинства. Пер. Троповского. Под ред. М.О. Гершензона. – М.: Саболениковы, 1906. – 56с; Його ж. Множественное плюральное избирательное право. Пер. с нем. И. Д. Новика. – М.: Сатин, 1906. – 55с.; Його ж. Конституции, их изменения и преобразования. Пер. с нем. Кистяковского. – Сиб; Право, 1907. – 93с.
15. Еллинек Г. Общее учение о государстве // Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах. – М., 1997. – Т.1. – С.821.
16. Його ж. Право меньшинства. Доклад, читанный в Юридическом обществе в Вене. – М., 1906. – С.42.
17. Там само. – С.37-38.
18. Еллинек Г. Право меньшинства. Доклад, читанный в Юридическом обществе в Вене. – М., 1906. – С.34 -36.
19. Там само. – С. 27-28.
20. Там само. – С.59.